

HET LEGGEN VAN EEN KNOOP IN INDONESIË

DOOR ALB. C. KRUYT

Wanneer wij iemand een knoop in zijn zakdoek zien leggen, zal het in geen onzer opkomen die persoon te verdenken van bijgelovige neigingen. De daad lijkt ons immers geheel „natuurlijk”: de zakdoek is een voorwerp, dat we meermalen op een dag te voorschijn halen, en als we daarbij de knoop zien, die erin is gelegd, worden wij eraan herinnerd, dat we aan iets moeten denken, al komt het vaak voor, dat we niet meer weten, wat dit iets is. Toen onze voorouders nog natuurmensen waren, d.i. mensen, die zich geheel voelden als een deel van de hen omringende natuur, en zich absoluut afhankelijk van deze wisten, hebben ze ook knopen gelegd, al is het dan niet in zakdoeken, en al was de bedoeling daarvan niet, om bepaalde dingen in het geheugen te bewaren, want aan hun geheugen werden niet zulke zware eisen gesteld als aan het onze.

Buiten het genoemde gebruik van de zakdoek vindt het leggen van een knoop in een daarvoor geschikt voorwerp door bijgelovige mensen in Europa voornamelijk nog plaats als een uiting van z.g. sympathetische tover, teneinde daardoor te voorkomen, dat iets wat men vreest, werkelijkheid zal worden, of te maken dat iets dat men wenst, zal gebeuren. Het meest toegepast wordt deze tover in verband met zwangerschap: wanneer een teleurgestelde minnaar of minnares door middel van het leggen van een knoop tracht te bewerken, dat de vrouw die de oorzaak der teleurstelling is, geen kind ter wereld zal brengen, en de man impotent worde.

Frazer geeft in een der delen van zijn bekend werk „*The golden Bough*” (II, *Taboo and the perils of the Soul*. Par. 11, *Knots and Rings tabooed*, p. 293—317) tal van voorbeelden van

deze toverpraktijken door het leggen van knopen. Hoe sterk twee eeuwen geleden nog in de werkzaamheid van deze tover geloofd werd, wordt bewezen door feiten, waarvan Frazer er een paar meedeelt. In 1718 veroordeelde het parlement van Bordeaux iemand om levend verbrand te worden, omdat hij door middel van koorden, waarin hij knopen had gelegd, verwoesting in een gezin had aangericht. En in 1705 werden in Schotland twee personen ter dood veroordeeld, omdat zij enige betoverde koorden hadden gestolen, waarin een vrouw knopen had gelegd om het huwelijksgeluk van een zekere familie te verstoren. Knopen om te verhinderen, dat geweren afgaan, dat wolven de bekken zullen openen om mensen te verscheuren, dat besmettelijke ziekten slachtoffers zullen maken, enz., enz. werden en worden nog in vele delen van Europa als amulet gedragen.

De toepassing van het leggen van knopen bepaalt zich in Europa dus vrijwel alleen tot de toverij. Nu is het opmerkelijk, dat bij de Indonesische volken, die nog geheel gevangen zijn in de greep van de magie, het leggen van een knoop weinig of niet aangewend wordt tot toverij, maar dat het hier nog geheel in sociale zin, dus tot heil van zichzelf en zijn medemensen, wordt gedaan. Men meent geluk en ongeluk, ziekte, de levensgeest en allerlei krachten in knopen vast te kunnen leggen, juist met de bedoeling om geluk te bevorderen en onheil te voorkomen. Wij hebben in de toepassing van het leggen van een knoop in Europa en in Indonesië een duidelijk voorbeeld, hoe een gebruik, dat door een volk in zijn kinderlijke staat wordt toegepast als een sociaal heilzame handeling, als een asociaal tovermiddel blijft voortleven, wanneer dat volk aan zijn kinderlijke opvattingen en beschouwingen is ontgroeid.

Om ons onderwerp nader te preciseren, en verwarring van denkbeelden te voorkomen, moet ik vooraf waarschuwen om het leggen van een knoop niet te vereenzelvigen met het gebruik van een strik of het binden van enig voorwerp. De gedachten, die aan het leggen van een knoop, en aan het binden ten grondslag liggen, zijn wel nauw aan elkaar verwant, maar er bestaat

toch verschil tussen. Het magisch gebruik van strikken en bindsels bedoelt iets te vangen en vast te leggen.

De strik wordt gebruikt om de ziel van vijanden te vangen, en dezen hierdoor in zijn macht te krijgen om hen te verderven of onschadelijk te maken. De strik wordt voorgesteld als een wapen, waarmee de goden de ziel van mensen vangen. De strik wordt aangewend om te voorkomen, dat de ziel van een overledene naar zijn verwanten terugkeert om dezen kwaad te doen. Lichaamsdelen van zieken worden gebonden om te voorkomen, dat de ziel daarlangs zal weggaan, of een geest in het lichaam zal doordringen (Isidor Scheftelowitz. *Das Schlingen- und Netzmotiv im Glauben und Brauch der Völker*. Giessen 1912).

We zien uit deze opsomming van het gebruik van strikken en bindsels, dat het hierbij steeds gaat om persoonlijke wezens, zielen en geesten. Het leggen van een knoop daarentegen heeft plaats om een eigenschap, gesteldheid, hoedanigheid vast te leggen. De knoop wordt dan ook 't liefst aangebracht in het voorwerp zelf, waaraan men die hoedanigheid wil vastleggen. en als dit niet kan, dan in iets dat daarmee verwant is. Dit zal blijken uit de voorbeelden, die ik zal mededeelen.

Ik wil van het leggen van knopen in Indonesië een en ander meedelen; we zullen daardoor misschien geleid worden tot een gewijzigde waardering van gebruiken, die tot nu toe op andere wijze worden verklaard.

Het leggen van een knoop wordt in Indonesië in de eerste plaats toegepast bij het waarnemen van geluk aanbrengende tekens. Onder die tekens nemen de geluiden, die vogels voortbrengen, de voornaamste plaats in. Deze kreten heeft de Indonesiër nodig bij elke onderneming van belang. En wat is voor deze volken van landbouwers belangrijker dan het aanleggen van een akker, van de opbrengst waarvan hij leven moet. Voordat hij met dit werk een aanvang maakt, wil hij zich verzekeren van het welslagen van zijn arbeid. Geen korrel rijst zal de Indonesiër planten, tenzij hij overtuigd is, dat de juiste tijd daarvoor is aangebroken. Om deze te weten te komen, gaat de

landbouwpriester tegen het vallen van de avond naar een eenzame plek om de kreten van de uil te beluisteren. Hij wacht deze niet alleen af, maar hij lokt ze uit door op een bamboefluitje te blazen; de tonen die hij voortbrengt, lijken inderdaad op die van de vogel, zodat deze erop antwoordt. Niet alle kreten worden geacht geluk aanbrengend te zijn; maar als hij gehoord heeft, wat hij hebben moet, legt hij spoedig een knoop in lang gras, dat hij daartoe uit de grond heeft getrokken. Het welslagen van de oogst legt hij in de knoop vast, en op deze wijze brengt hij het geluk naar het akkercomplex, waarvoor hij instaat, en hij begraaft het geknoopte gras op het land, dat nu zal worden bewerkt. Zó verzekert hij zich reeds van te voren van het welslagen van het gewas. Zoals ik het hier meegedeeld heb, doen enkele Toradja-stammen het, maar op andere eilanden gaat men op dezelfde wijze te werk.

Een andere toepassing vindt het leggen van knopen in het z.g. orakelsnoer, een wijze van wichelen, die zeer verspreid is in de Indische Archipel. Ik ben zelfs geneigd aan te nemen, dat het een van de oudste wichelmethoden is, want bij de Toradjas heten alle manieren, waarop men tracht te weten te komen of de toekomst geluk zal brengen, naar hetgeen met dit koord gedaan wordt: „knopen leggen”. De wijze waarop men met het orakelsnoer werkt, is de volgende: Men neemt vier bladeren van een lange grassoort, of palmbladren, of touwtjes. Deze worden in elkaar gedraaid, zodat niet meer is na te gaan welke uiteinden tot hetzelfde blad of touwtje behoren. Nadat men de daarbij gebruikelijke aanroeping heeft verricht, teneinde door middel van het snoer uitsluitsel te krijgen, knoopt de wichelaar de acht uiteinden der bladeren of touwtjes twee aan twee aan elkaar. Is dit met de nodige plechtigheid gedaan, dan worden de ineengedraaide bladeren of touwtjes losgewikkeld en uitgespreid. De bladeren vertonen dan een figuur, die telkenmale verschillend uitvalt; het meest gunstige geval is, wanneer de einden zodanig aan elkaar zijn geknoopt, dat de bladeren één cirkel vormen; het meest ongunstige is, wanneer ze twee cirkels

vormen, los van elkaar. In het laatste geval is het geluk er niet in geknoopt, in 't eerste wèl. Heeft men het orakelsnoer geraadpleegd om te weten of de plek waar men een huis wil bouwen, gezond is, dan worden de bladeren, waarin het geluk geknoopt is, onder de hoofdpaal van de op te richten woning gelegd. Het geluk zit nu aan het huis vast.

Op dezelfde wijze wordt bij enkele stammen op Celebes het geluk van een bruidspaar in grashalmen geknoopt, en dit geknoopte gras wordt aan een bijl of een kapmes gebonden, dat bij de huwelijksluiting aan de familie van de bruid gegeven wordt om de verbintenis duurzaam te maken.

Maar niet alleen geluk en voorspoed meent de natuurmens aan zich te kunnen binden door het leggen van een knoop, ook het ongeluk en onheil dat hem dreigt, denkt hij onschadelijk te maken door dit vast te knopen. Wanneer de Toradja, op reis zijnde, een vogelgeluid hoort, waaraan hij onheilspellende betekenis hecht, moet hij de tocht onderbreken en een nacht op die plek doorbrengen. Tot verklaring van dit gebruik geeft hij op, dat het kwaad, dat door de vogelgeluiden is ontstaan, dan wel door de kreten is aangekondigd, tijd gegeven worde om zich te verspreiden, en daardoor krachteloos te worden. Maar wanneer de reiziger geen tijd heeft om onderweg te overnachten, of de plek waar hij dit zou moeten doen, daarvoor ongeschikt is, legt hij een knoop in een stoel lang gras, spuwt erop, legt er sirih-pinang bij neer, en gaat gerustgesteld verder. Het hem dreigende onheil blijft achter, gebonden aan de stevig in de grond gewortelde graspol.

Tot de beschaafde zeden van de Indonesiërs behoort o.m., dat men van een maaltijd niet weggaat, voordat alle disgenoten gedaan hebben met eten. Men gelooft stellig, dat als men het gezelschap ontijdig verlaat, men door onheil vervolgd zal worden. Dit onheil maakt, dat men zich de voet tot bloedens toe zal stoten, dat men zich zal verwonden, als men een mes gebruikt, dat men van de trap zal vallen; kortom dat men zich een of ander ongeval op de hals zal halen. Als men nu om de ene

of andere reden toch van een maaltijd moet opstaan, is het enige wat men doen kan na zich bij de disgenoten verontschuldigd te hebben, dat men het onheil, dat hem zou kunnen vervolgen, vastlegt door in een reep van het blad, waarvan men zijn rijst gegeten heeft of in een maïsschil een knoop te leggen, en dit blad onder het eetgerei van zijn buurman te schuiven.

Ik zal nog één voorbeeld noemen: Onder de grote rijkdom van insecten, die in de tropen tieren, komt ook een kleine wurm voor, die zich uit de grond opwerkt. Op Midden-Celebes dragen deze diertjes de onsmakelijke naam van „uitbraaksel der dodenzielen”. Als zich veel van deze wurmen vertonen, zal hieruit ziekte en dood voor de mensen voortkomen. Om dit te beletten, legt men in zeven lange grasbladeren een knoop, en werpt dit op de plek, waar de diertjes uit de grond komen. Het dreigende onheil is dan aan die plek vastgelegd.

Ik maak er opmerkzaam op, dat bij de hier genoemde voorbeelden steeds sprake is van bladeren, 't liefst bladeren van het alang-alang-gras. Niet een touw wordt daarvoor gebruikt, want het geluk of het ongeluk moet vastgelegd worden in iets, dat in nauwe verbinding staat met het voorwerp, waaraan dit geluk ten goede komt, zoals de grond en het gras dat erop groeit.

De opgenoemde voorbeelden zijn alle van de Toradjas, maar zoals al gezegd is: we vinden ze ook bij andere volken van de Archipel. Hier en daar wordt het geluk gevend vogelgeluid wel in een touw geknoopt, maar dan wil men ermee wichelen, en treedt de eigenlijke bedoeling van de knoop op de achtergrond ¹⁾.

¹⁾ De Maanjan-dajak neemt zeven stukken bindgaren mee, wanneer hij goede voortekens verzamelt. Als hij deze verkregen heeft, bestrijkt hij ze met olie, bewierookt ze, en bindt ze samen door een knoop in het ene uiteinde te leggen. Dan telt hij van 1 tot 7, en werpt het touw in de lucht: vallen de aaneengeknoopte touwtjes met de losse einden tamelijk vlak op de aarde, dan is men overtuigd, dat de rijst, die men op die bosgrond plant, gelukken zal. Komen de touwtjes als een kluwen op de grond neer, dan kiest men een ander stuk land. (H. Sundermann. *Religiöse Vorstellungen der Dajak auf Borneo*. Bijdragen 76, 1920).

Het meest toegepast vinden wij het leggen van een knoop bij het snijden van de rijpe rijst. Hier heeft het gebruik niet de bedoeling enig geluk of enig onheil vast te binden, maar hier is het het leven, of wil men: de levenskracht, die aan het gewas wordt geknoopt. Ik behoef niet te zeggen, dat bij landbouwers als de Indonesiërs zijn, de rijstooft met de grootste spanning wordt afgewacht. En wanneer de akker bedekt is met goudgeel graan, dan verheugt de landman zich nog met beving, want hij meent, dat het altijd nog mogelijk is, dat de levenskracht van de rijst door het afsnijden der aren, van het gewas zal worden verwijderd. Dit zal men hieraan gewaar worden, dat de hoeveelheid rijst, die men binnenhaalt, veel geringer is, dan men met reden had mogen verwachten; want met de levenskracht verdwijnt ook een deel van de materie. En wanneer het heengaan van het leven van de rijst niet aan het geringe aantal bossen, dat men binnenhaalt, te merken is, dan zal het hieruit blijken, dat de rijst niet voedzaam is, dat men er meer van moet eten om verzadigd te zijn dan gewoonlijk: de voorraad zal dus veel eerder uitgeput zijn dan anders het geval zou wezen.

De maatregelen die de Indonesiër heeft uitgedacht om te voorkomen, dat het leven van de rijst weg zal gaan, zijn talrijk: het gewas wordt bemedicineerd met bladeren van bomen en planten, die namen dragen, die „tegenhouden”, „vasthouden” en derg. betekenen; planten met dorens, die de geest van de rijst „vasthaken”, als hij zich mocht willen verwijderen. Men begint heel langzaam met het snijden der aren; de eerste aren worden met de nagels afgeknepen, als gebeurde het zonder opzet: de bedoeling is om het gewas te wennen aan de operatie, het mag er niet van schrikken, want hierdoor zou de levenskracht van de rijst weglopen. Het zou een lange lijst worden, wanneer ik alle maatregelen, die genomen worden, wilde opnoemen. Een van de meest toegepaste middelen is het leggen van knopen.

Voordat de voorgangster bij de oogst, die gedurende de eerste dagen alleen op het veld komt, tot het snijden van de aren overgaat, bindt ze eerst een aantal rijststoelen, meestal drie of zeven,

vast, en legt in het bindsel een aantal knopen. Daardoor is de rijstgeest (onpersoonlijk gedacht) aan de akker gebonden; de aren van de gebonden stoelen worden pas gesneden, wanneer het hele veld is afgeogst. Maar dit is nog niet voldoende: elke dag wanneer men tegen het vallen van de avond het werk staakt, wordt in de stengels van de stoelen, waarvan de aren 't laatst zijn gesneden, een knoop gelegd. Bij het opeenstapelen van de gesneden rijst, worden overal tussen de bossen rijstbladeren gestoken, waarin een knoop is gelegd. En als de oogst wordt opgeborgen, gebeurt dit niet, voordat op de vloer van de schuur kruiden zijn neergelegd, waarin knopen zijn gemaakt om de geest aan de materie te binden. Deze praktijken vinden we overal in de Indische Archipel in gewijzigde vormen terug.

Naast het verankeren van de rijstgeest komt ook het vastknopen van slechte invloeden voor, die aan het gewas schade doen: bij de toegangen tot de akker worden geknoopte palmbladeren aan staken opgehangen; onder de schuren ziet men allerlei kruiden, die samengeknoopt zijn: allerlei slechts is daarin geknoopt, waarbij in de eerste plaats aan de funeste inwerking van dodenzielen wordt gedacht, die men zodoende verhindert de akker of de schuur binnen te dringen, en aan het kostbare voedsel schade te doen.

Niet alleen de levensgeest van de rijst wordt aan de stof gebonden door middel van knopen, ook het leven van de mens tracht men op deze wijze zeker te stellen.

Het meest sprekende voorbeeld daarvan vinden we onder de Kënja-dajaks, een stam in Centraal-Borneo, van welke lieden we veel weten door de publicaties van Dr. J. M. Elshout. Boengan malam dan is de naam van de godin, die de mens leven en gezondheid geeft. De Dajak stelt zich de zaak zó voor, dat elk mens in de verblijfplaats van de godin vertegenwoordigd is door een bamboestaak; aan deze staak worden de eigenschappen van de mens, maar in de eerste plaats zijn levensgeest, de béroewa, door middel van daaraan gebonden ananasvezels vastgeknoopt. Dit verwondert ons niet, wanneer we bedenken, dat

de natuurmens de voorstelling heeft, dat de levensgeest een zelfstandig bestaan leidt, zodat hij enige tijd van het lichaam gescheiden kan zijn, zonder dat de mens daardoor gedoemd is te sterven. Sommige Dajaks beweren, dat vaste knopen worden gelegd, anderen spreken van lussen of strikken. Vermoedelijk zal Boengan malam beide gebruiken: de mensen aan wie het leven met een knoop verbonden is, zullen sterk zijn; zij wier leven met een strik aan hen verbonden is, genieten een wankel gezondheid. Wanneer de knoop losgaat, zal de levensgeest (bëroewa) van de mens wegvluchten, en dan moet hij sterven. Het is Boengan malams werk de knopen telkens strakker aan te halen. Dit wordt haar speciaal gevraagd te doen, wanneer een kind de heidense doop ondergaat, want bij een zuigeling zit de knoop, die zijn leven vasthoudt, nog maar heel losjes om het lichaam. Daarom worden voor een kind nog bijzondere maatregelen genomen om zijn leven te verankeren. Men laat het niet alleen aan de godin over om het leven vast te knopen, maar men doet het zelf ook: voor het kind worden namelijk knopen gelegd in de lange, smalle bladeren van een rietsoort, iong genaamd. Hiermee is hetzelfde bedoeld als Boengan malam, de godin des levens, doet. De samenhang tussen goden- en mensenwerk geeft de Dajak weer, door te zeggen, dat de zorg voor de door mensen gelegde knopen is opgedragen aan Boengan malam's dochter, die Saring heet.

Bij de plechtigheden die aan de zuigeling worden verricht, en die alle moeten dienen om het wicht kracht en gezondheid toe te voeren, worden deze geknoopte bladeren voortdurend door de moeder in de hand gedragen. Op dit thema fantaseert de Dajak voort: Boengan malam knoopt niet alleen het leven van de mens vast, maar in de beide uiteinden van het koord legt zij nog een aantal knopen, dat verschilt naar rang en stand van de mens: bij iemand van adellijke geboorte legt de godin in het ene uiteinde van de ananasvezel 10, in het andere 8 knopen; voor een vrij burger zijn deze getallen 8 en 6; voor een slaaf 6 en 4 (J. M. Elshout, *Over de geneeskunde der Kēnja-dajak in*

Centraal-Borneo in verband met hunnen godsdienst, bl. 40, 41, 176).

Bij het volk van de Maanjan-dajaks vinden we dezelfde voorstelling, dat de levensgeest van de mens in een knoop, de *bohol amiroë*, wordt vastgelegd. Daar hangen de in rotanlijnen geknoopte zielen aan een bamboestaak; ze worden bewaakt door „Grootmoeder”, een bekende figuur uit de folklore van de Indonesiërs en Polynesiërs. „Grootmoeder” moet ervoor zorgen, dat een knoop niet ontijdig valt, want dan zou de eigenaar ervan sterven. Zij moet de knopen nu en dan met olie inwrijven om ze stevig te houden, anders worden de eigenaars ziek. Bij hetzelfde volk vinden we de knoop bij de dood des mensen terug, maar hier wordt hij met een andere bedoeling gelegd. Wanneer iemand gestorven is, en zijn ziel door de sjamaan naar het schimmenrijk is overgebracht, wordt in een koord dagelijks een knoop gelegd, zeven dagen achtereen. Daarmee gaat men naar het graf om definitief afscheid te nemen van den dode. Hem worden nog enige geschenken aangeboden, o.m. zaaijst, die hij in het schimmenland kan planten. Het koord met de zeven knopen wordt in zeven stukken gesneden, en deze worden in de grond gestopt. Er wordt niet bij vermeld, wat in de knopen wordt vastgelegd, maar we mogen aannemen, dat hierbij aan de ziel wordt gedacht, die door deze maatregel verhinderd wordt zijn voormalige woonplaats te bezoeken (H. Sundermann, *Religiöse Vorstellungen der Dajaks auf Borneo*. Bijdragen 76, 1920, bl. 461, 471).

Ik zal van dit vastknopen van de levensgeest niet meer voorbeelden aanhalen, omdat ik er nog op wijzen wil, dat de voorstelling geluk of ongeluk en het leven vast te knopen nog op andere wijze wordt verwezenlijkt. Dit blijkt al dadelijk uit het volgende voorbeeld: Wanneer een arend in kromme lijnen boven uw hoofd rondvliegt, en daarbij enige kreten doet horen, heet dit bij de Toradjas: „een levensknoop die stevig is”, m.a.w. de arend legt het leven vast in een knoop. Overkomt dit iemand, dan mag hij zich overtuigd houden lang te zullen

leven. In de gebogen of gebroken lijn ziet de Indonesiër het leggen van een knoop, en hij brengt dit in toepassing in gevallen, waarin het leggen van een knoop in werkelijkheid uitgesloten is. Hij maakt ook van deze wijze om een knoop te leggen gebruik, wanneer aan een zaak twee kanten zijn, waarvan men het slechte deel niets in de weg wil leggen, zodat het heen kan gaan, maar waarvan men het goede deel wil tegenhouden, vastleggen. Of ook juist andersom: het goede de vrije loop laten en het slechte opsluiten.

Ik neem een voorbeeld uit de talrijke gebruiken bij de oogst, waarvan ik al heb opgemerkt, dat ze in de eerste plaats ten doel hebben om de geest van de rijst aan het gewas te binden. Dat het een algemeen geldend voorschrift is, dat de oogstenden steeds het aangezicht naar het Oosten gericht moeten houden, is begrijpelijk. De zon toch kan op haar tocht door het lucht-ruim bij haar ondergang alles meenemen naar de onderwereld, het rijk van de dood. Als men de rijst nu sneed met het gelaat en dus ook de blik naar het Westen gericht, zouden de oogsters het in de hand werken, dat de kracht, de geest van de rijst met de zon meeging. Daarom moeten deze mensen, die in zo nauwe aanraking met het kostbare gewas komen, juist de andere kant opkijken, ze moeten de neiging der zon om de rijstgeest mee te nemen, weerstreven. Maar met dit contrarieren loopt men gevaar, dat ook de onzichtbare machten, die een verderfelijke invloed op het gewas uitoefenen, op aarde blijven, niet meegaan met de zon. Men denkt hierbij vooral aan de afgestorvenen, die in de oogsttijd zo graag op aarde komen, maar wier aanraking en aanwezigheid dood en verderf brengen. Om dit te voorkomen, gaat men niet in rechte lijn naar het Oosten bij het snijden van de rijst, maar men doet dit in een richting, die enigszins naar het N. O. of het Z. O. afwijkt, een richting dus, die met de loop der zon een gebroken lijn vormt. Ook de oogstgang zelf op de akker moet in een gebogen of gebroken lijn plaats hebben. Deze werkwijze vloeit voort uit de wens om een

knoop te leggen zonder die te voltooien, uit vrees, dat men met het goede ook het kwade samen zal vastknopen.

Een tweede sprekend voorbeeld heb ik tot nu toe alleen bij de Toradjas gevonden. Het is bekend, dat bij primitieve volken het bedrijven van bloedschande tot de zwaarste zonden gerekend wordt. Er zijn gevallen, waarin de dood van de incestueuzen wordt geëist, teneinde de verderfelijke invloed, die hun daad op de natuur uitoefent, te niet te doen. Maar in minder zware gevallen kan men het aan de zon overlaten om het opgewekte kwaad naar de onderwereld mee te nemen, en men verzoent het verder door de reinigende werking van het bloed van offerdieren. Hiertoe worden twee gootjes in de grond gemaakt, die elkaar rechthoekig snijden, samen dus een kruis vormen; de bedoeling daarvan is om het verwekte kwaad naar de hemelstreken te verspreiden, en het daardoor krachteloos te maken. Een offerdier wordt geslacht, en het bloed laat men in de gootjes vloeien. Nu is het opmerkelijke van die gootjes, dat het ene wel Noord-Zuid is getrokken, maar dat het andere niet zuiver Oost-West mag lopen, maar naar het O. N. O. t. O. moet zijn gericht. Als men de mensen vraagt naar de bedoeling van deze afwijkende richting, geeft men het volgende ten antwoord: „We doen zo, opdat de zon, wanneer zij het kwaad, dat de bloedschande heeft opgewekt, meeneemt bij haar ondergang, zij het bij haar opgang niet weer met zich mee op aarde zal brengen”. Wat men hierbij ook denke, zoveel is duidelijk, dat men twee wensen in één handeling wil verwerklijken: de wens om iets mee te laten voeren naar de onderwereld, en de wens om dat iets vast te leggen, te knopen, als het in de onderwereld is gebracht. Men stelt zich voor, deze dubbele wens te kunnen verkrijgen door het aanwenden van de gebroken lijn, een niet voltooide knoop.

Dezelfde bedoeling heeft voorgezeten bij het graven van een graf voor een overledene, die broers en zusters nalaat, in het Toradja-landschap Napoe. De graven worden hier Oost-West gemaakt, en men weet te zeggen, dat men dit doet, opdat de

dodenziel, het spook, waarvoor men bang is, en dat men zo gauw mogelijk kwijt wil wezen, door de zon worde meegevoerd naar de onderwereld. De graven nu van hen, die broers en zusters achterlaten, worden in een richting gegraven, die enigszins afwijkt van die van Oost-West. We vinden in deze handeling weer de dubbele wens uitgesproken: om de dodenziel niets in de weg te leggen, maar om tegelijk de levensgeest der achtergebleven bloedverwanten te verhinderen hun overleden broer of zuster naar het schimmenrijk te volgen.

Een toepassing van de gebroken lijn met betrekking tot de persoon van de mens vinden we in het optrekken der knieën. Door de knieën op te trekken, als men zit of ligt, meent men iets in of aan het lichaam te kunnen vasthouden, het in of aan het lichaam te leggen. Een sprekend bewijs hiervoor ontleen ik weer aan de oogstgebruiken van de Toradjas. Voor elk akkercomplex treedt een vrouw op als leidster bij de oogst. Zij verricht al die werkzaamheden aan het gewas, die moeten voorkomen, dat de rijstgeest (steeds onpersoonlijk gedacht) weggaat; zij is het, die gedurende de eerste drie dagen van de oogst in haar eentje rijst snijdt om het gewas aan de operatie te wennen; zij heeft allerlei bepalingen in acht te nemen, die voor haar helpsters bij het oogsten niet gelden. Van deze voorgangster toch wordt ondersteld, dat de rijstgeest bijzonder innig met haar verbonden is, als het ware aan haar kleeft. Daarom mag zij zolang het oogsten duurt, niet van kleren wisselen, opdat zij met het afleggen van haar kleren misschien ook niet de rijstgeest van zich af zou doen. Deze vrouw nu mag ook niet met gestrekte benen slapen of zitten, maar ze moet de knieën steeds opgetrokken houden. Men weet de reden voor dit gebruik nog te zeggen: door de benen te strekken, zou ze de rijstgeest gelegenheid geven van haar lichaam weg te glippen; door de knieën te buigen, houdt zij de geest vast in het lichaam.

Dezelfde gedachte zit voor bij het voorschrift, dat men terwijl men eet minstens één knie opgetrokken moet houden. Buiten de kringen op Celebes, waar de mensen onder Westerse

invloed staan, maakt men geen gebruik van stoelen of banken, maar zit men op de vloer van het huis. Door het optrekken der knieën onder de maaltijd meent men de geestelijke eigenschappen van het voedsel, dat men tot zich neemt, beter in het lichaam opgesloten te houden, zodat ze daarin hun werk tot versterking van ziel en lichaam tenvolle kunnen volbrengen. Deze gedachte heeft zich niet bepaald tot het aanzitten aan de maaltijden, maar ze heeft ertoe geleid om het zitten op de vloer met gestrekte benen in het algemeen tot een onwelvoeglijkheid te stempelen, waarvoor men zich in gezelschap moet wachten.

Welke betekenis men hecht aan het optrekken der knieën kan ook blijken uit hetgeen men zegt als een stervende de knieën telkens optrekt. Bij enkele Toradja-stammen beweert men, dat in zo'n geval de adem het lichaam niet langs de benen verlaat, maar naar boven uitwijkt. Deze voor ons zonderlinge bewering staat in verband met het geloof, dat het leven langs de benen, juist: door de gewrichten van de benen, het lichaam in- en uitgaat; dat leven is iets anders dan de persoonlijke levensgeest, waarvan men meent, dat hij de fontenel tot poort van het lichaam heeft.

In andere streken weer zegt men, dat het optrekken van de knieën bij een stervende een teken is, dat die persoon nog niet van de aarde wil scheiden, dat hij nog iets aan de omstanders te zeggen heeft, maar daartoe niet meer in staat is; men zegt, dat alleen gierige mensen op hun sterfbed zó doen, mensen die tijdens hun leven zelfs aan broers en zusters nimmer iets voor niets hebben gegeven, mensen die het geluk en de voorspoed (wij zouden zeggen: de zegen) van hun leven niet aan hun nagelaten betrekkingen willen afstaan. Uit al deze meningen blijkt, dat men door het optrekken der knieën iets in het lichaam wil opsluiten, vastleggen.

Wederom een andere toepassing van het optrekken der knieën vinden we in het voorschrift bij zware rouw onder enige volken op Celebes: de weduwe of weduwnaar moet hier gedurende

enkele dagen na het overlijden van de(n) echtgenoot(e) voortdurend met opgetrokken knieën zitten en liggen ¹⁾. Een verklaring van dit gebruik heeft men mij nergens kunnen geven; het heet altijd, dat dit nu eenmaal voorschrift is, of dat de rouwende anders kans loopt spoedig de(n) overleden echtgenoot te zullen volgen. Waar vele rouwgebruiken de uitgesproken bedoeling hebben om de weduwe of den weduwnaar te beschermen tegen de invloeden en machten, die een eind aan het leven van de(n) gestorvene hebben gemaakt, mogen we aannemen, dat het optrekken der knieën ten doel heeft het leven in die persoon vast te leggen, vast te knopen.

Ik heb met opzet wat uitvoerig gesproken over dit optrekken der knieën als een poging om een knoop in het lichaam te leggen, om daarin iets vast te houden. Want nu komt als vanzelf de gedachte bij ons op: zou hiermee in verband moeten worden gebracht de gewoonte om bij een lijk de knieën tegen het lijf te binden, en de armen op de borst te kruisen, een gewoonte, die gewoonlijk wordt aangeduid met de naam van *Hockerstellung*.

Het is bekend, dat deze wijze van begraven over een groot deel van de aarde verspreid is geweest. In Europa zijn op vele plaatsen graven blootgelegd, waarin skeletten in pasgenoemde houding zijn aangetroffen; het oudheidkundig onderzoek heeft uitgewezen, dat deze graven heel, heel oud zijn. Er is zeker geen land waar de documenten voor de geschiedenis van de mensheid beter bewaard zijn gebleven in de graven dan in Egypte. Naast de pyramiden met hun dodenkamers, zijn er heel primitieve graven gevonden, waarin de lijken in hurkende houding zijn neergelegd. Ook in dit land zijn deze graven heel oud:

---

¹⁾ In het landschap Bada', waar evenals bij alle Toradja-stammen de lijken in gestrekte houding worden begraven, is het optrekken van de knieën bij de weduwe of den weduwnaar vermoedelijk een poging om deze persoon het voorkomen van een dode te geven. Hier is deze houding dus een rechtstreeks bewijs, dat de lijken in dit landschap eertijds in gehurkte houding werden begraven.

uit de eerste tijden, toen het Nijldal bewoond is geworden. We mogen dus aannemen, dat het opbinden der knieën bij lijken een gewoonte is, die door de mensheid in Europa en Egypte werd toegepast, toen zij geestelijk nog in haar kindsheid verkeerde, een periode, waarin vele volken in de Indische Archipel zich nu nog bevinden.

Wanneer we nu in Indonesië rondkijken, zien we, dat de Hockerstellung hier een ruime toepassing heeft gevonden. Mr. Bertling heeft van dit gebruik een uitvoerig overzicht gegeven in een onzer tijdschriften (Mr. C. T. Bertling, *De Minahassische „waroega” en „Hockerstellung”*. Nederlandsch-Indië, Oud en Nieuw, 16e jrg.). Wij zien daaruit, dat deze wijze van begraven in de tegenwoordige tijd nog bij enkele volken in praktijk wordt gebracht; voor vele andere is aangetoond, dat zij daar vroeger heeft bestaan, in die mate zelfs, dat het niet gewaagd is, aan te nemen, dat zij eertijds vrij algemeen moet zijn geweest.

Uit een en ander blijkt dus, dat het begraven van lijken in gehurkte houding in nauw verband staat met een bepaalde geestesgesteldheid van hen, die haar in toepassing brachten, een geestesgesteldheid zoals we die nog bij enkele volken in Indië vinden. Overal heeft men bedoelde wijze van begraven laten varen, en daarvoor in de plaats is gekomen het begraven in gestrekte houding. Deze omstandigheid noopt ons de verklaringen van dit gebruik uit utiliteitsoverwegingen, als bijv. dat een opgevouwen lijk (in verband met ons betoog kunnen we spreken van een „geknoopt” lijk) minder plaats inneemt dan een gestrekt lichaam, van de hand te wijzen. Had deze wijze van begraven enig praktisch nut gehad, dan zou men de gehurkte houding niet zo algemeen in de gestrekte hebben veranderd; bovendien houden primitief denkende mensen zich in dergelijke gevallen niet met overwegingen van nuttigheid op.

De voorstelling om door de gehurkte houding het lijk aan „moeder aarde” toe te vertrouwen in dezelfde vorm waarin de mens zich in het eerste tijdperk van zijn leven in de moederschoot bevindt — een voorstelling, die wij bij de Chinezen

vinden — kan alleen een later gevonden verklaring zijn van geestelijk meer ontwikkelde mensen voor een reeds bestaand oeroud gebruik, dat om de ene of andere reden is blijven bestaan, in tegenstelling met andere volken, die het hebben gewijzigd.

Door anderen is bij het zoeken naar een verklaring van de gehurkte houding de nadruk gelegd op het *binden* van het lijk, waardoor de dodenziel aan het lijk vastgemaakt zou zijn, waardoor de ziel niet in staat zou zijn de levenden te kwellen. Dat deze gedachte overheersend zou zijn bij hen, die de lijken hunner doden tegenwoordig nog in gehurkte houding begraven, is wel mogelijk. Maar oorspronkelijk moet het lijk alleen gebonden zijn, om te voorkomen, dat de benen zich weer zouden strekken. Dit blijkt uit de genoemde voorbeelden bij de Toradjas, waarbij de knieën niet gebonden worden. De weduwe in Bada' trekt een nauwe rok (saroeng) om rug en knieën, om gedwongen te zijn in de gehurkte houding te blijven. Bovendien verklaart het binden nog niet, waarom de knieën worden opgetrokken en de armen gekruist. Was het alleen om het binden van het lijk te doen, dan zou dit met hetzelfde effect met het gestrekte lichaam kunnen gebeuren. Op te merken valt ook, dat het binden der knieën steeds plaats heeft met kostbare doeken, waaruit we mogen besluiten, dat niet het binden als zodanig op de voorgrond heeft gestaan.

Voor de Indonesiërs ligt het in verband met de betekenis, die men aan het leggen van knopen, en het daarmee nauw verwante optrekken der knieën hecht, voor de hand om aan te nemen, dat de bedoeling heeft voorgezeten om door het opbinden der knieën en het daarmee analoge kruisen der armen iets in het lijk opgesloten te houden, dat men niet naar buiten wilde laten treden. Wanneer we vragen wat dit „iets" kan zijn geweest, behoeven we niet lang te zoeken. Naar de voorstelling van de Indonesiërs wordt de dood van een mens, aan wiens leven niet een eind is gemaakt door een ongeluk, dat hem heeft getroffen, veroorzaakt door iets, dat het lichaam is binnenge-

drongen, en de levensorganen verwoest, „eet”, zoals men in de Archipel algemeen zegt. Dit kan een onzichtbaar vergif zijn, dat iemand zijn medemens in het lijf heeft getoverd; het kan een schadelijk werkende kracht zijn, die te voorschijn treedt, als de natuur in de war is gebracht; een smet die in de lucht zweeft en die in de mens doordringt. Gewoonlijk wordt dit in de literatuur een „ziektegeest” genoemd. Laat mij deze vernietiger van het leven „doodssmet” noemen. Wanneer die doodssmet zijn werk in de mens heeft gedaan, komt hij weer te voorschijn, gaat verder om ook anderen te verderven. De vrees om door de doodssmet te worden aangetast, heeft er de primitieve mens toe gebracht, om van het lijk weg te vluchten, het aan zichzelf over te laten, en op behoorlijke afstand een nieuwe woning te bouwen. Toen de mensen tot een gezeten leven waren gekomen, en tot het maken van aanplantingen waren overgegaan, die men niet gemakkelijk in de steek kon laten, kan de begeerte zijn ontstaan om de gevreesde doodssmet aan het lijk te binden, opdat hij niet nog meer slachtoffers make, ertoe geleid hebben om aan het lijk de houding te geven, die iets, dat daarin is, verhindert naar buiten te komen. Toen men zuiverder voorstelling had gekregen van de na de dood voortlevende ziel, verdween, of verminderde althans, de vrees voor de doodssmet, en daarmee verdween de aanleiding, waarom men het lichaam trachtte te knopen, zodat men het in zijn natuurlijke, gestrekte houding kon laten.

Er zijn nog volken in Indonesië, die de lijken weliswaar in gestrekte houding begraven, maar ze daarbij op een zijde leggen. Er zijn er ook, die hun doden op de rug liggende met gestrekte leden begraven, maar het hoofd naar links of rechts draaien. Ik kan in deze gewoonten niet anders zien dan verzwakte pogingen om, door een draai of een knik aan het lijk te geven, toch nog te proberen om het naar buiten treden van de doodssmet enige belemmering in de weg te leggen.

Buiten de Indische Archipel vinden wij op vele eilanden in de Grote Oceaan de gewoonte om het lijk in gehurkte houding te

begraven naast die, waarbij het lichaam gestrekt is. De eerste wijze van begraven wordt toegepast door mensen, die gerekend worden te behoren tot het volk, dat deze eilanden het eerst heeft bezet, terwijl zij, die na hen kwamen, en die blijkbaar in cultureel opzicht boven de eersten stonden, de lijken hunner doden in gestrekte houding begraven (Rosalind Moss. *The life after Death in Oceania and the Malay Archipelago*, pag. 42 e.v.).

Leerrijk voor het verstaan van de betekenis, die de primitieve mens aan de gehurkte houding van het lijk kan hebben toegekend, zijn de weinige gevallen, waarin de beide volken, die samen op de genoemde eilanden zijn komen te wonen, tot één geheel zijn samengesmolten, zodat de beide wijzen van begraven niet meer als de eigenaardigheid van twee volken aan te merken is, maar een zelfde volk het lijk nu eens in gehurkte dan in gestrekte houding begraaft, al naar gelang van de omstandigheden, waaruit dan blijken kan, welke zin men aan de gehurkte houding hecht. Dit is bijv. het geval met de bewoners van de Carolinen. Hier worden de lijken van mensen, die in gewone omstandigheden na een ongesteldheid sterven, in gestrekte houding begraven. Ook zij, die in de strijd zijn gevallen (vermoedelijk ook zij, die door een ongeluk om het leven zijn gekomen). Maar van hen, die aan een besmettelijke ziekte zijn heengegaan, worden de knieën opgetrokken; de lijken van hen, die aan tering zijn gestorven, worden niet alleen met opgetrokken knieën begraven, maar ze worden ook met 't gelaat naar beneden in het graf gelegd. En dan is er nog een categorie van mensen, wier lijk in gehurkte houding in het graf gaat: dit zijn de hogepriesters van het volk. (Sir James G. Frazer. *The Belief in Immortality and the Worship of the Dead*. III. *The belief among the Micronesians*, p. 173, 181).

Uit verschillende aanwijzingen mogen we opmaken, dat eertijds op deze eilandengroep alle lijken in gehurkte houding werden begraven. Ook hier vinden we hetzelfde verschijnsel als overal elders: dat men de gehurkte houding van het lijk veranderd heeft in de gestrekte. Bij welke lijken heeft men echter de

nieuwe methode niet durven toepassen? In de eerste plaats bij die personen, die onloochenbaar door de doodssmet zijn geveld, de rondwarende besmettelijke ziekte; opmerkelijk is, dat men bijzondere maatregelen neemt bij hen, die aan tering gestorven zijn, want tering wordt in de Indische Archipel algemeen geacht veroorzaakt te worden door onzichtbaar vergif, dat men zijn medemens in het lichaam tovert. In de tweede plaats worden in gehurkte houding begraven de lijken van hogepriesters. De doodssmet die deze magisch krachtige personen heeft kunnen „eten”, moet wel heel sterk en gevaarlijk zijn; geen wonder dus, dat men deze in het lichaam van de dode opgesloten wil houden.

Ik ben aan het eind van mijn beschouwing gekomen. Wanneer deze juist is, merken we op tot welke verstrekkende toepassingen een kinderlijke voorstelling, als zou een toestand kunnen worden beheerst door het leggen van een knoop, de mens kan brengen.